

HAMINA Sahakoski arkeologinen tarkkuusinventointi 2017

Teemu Tiainen

Tilaja: Kaakkois-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus

Sisältö

Perustiedot	2
Yleiskartat	3
Vanhoja kartoja	5
Lähtötiedot	7
Maastotutkimus ja havainnot	8
Alue 1	9
Alue 2	10
Alue 3	11
Tulos	12
Lähteet	13

Kansikuva Sahakosken yläosan omaa.

Perustiedot

Alue: Hamina. Sippolanjoen Sahakoski Metsäkylässä, Haminan keskustasta 13 km NW.

Tarkoitus: Selvittää sijaitseeko Sahakosken kalatieksi rakennettavassa uomassa jäännöksiä kosken vanhimmista saha- ja myllytoiminnasta – onko paikalla kiinteää muinaisjäännöstä, johon kalatiehanke voisi vaikuttaa.

Kustantaja: Kaakkois-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus

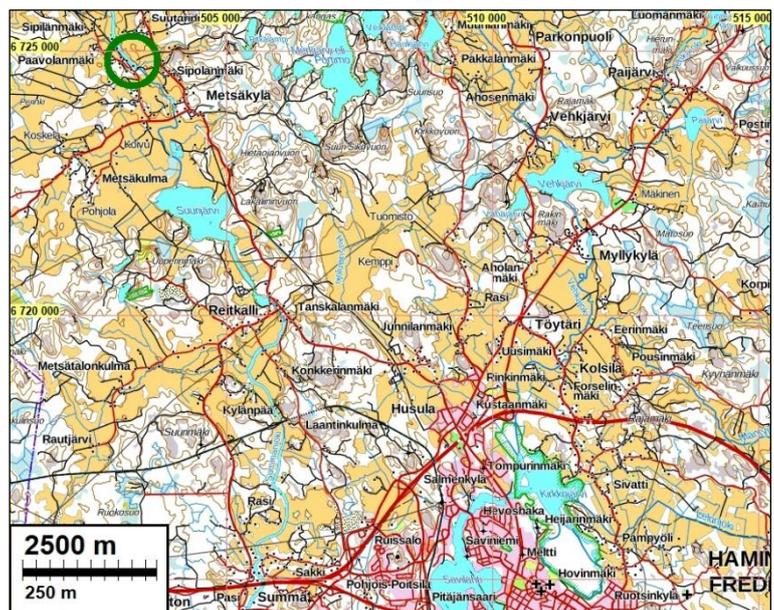
Aiemmat tutkimukset: Johanna Enqvist 2006 inventointi.

Tekijät: Mikroliitti Oy, Teemu Tiainen ja Juuso Koskinen.

Kenttätyöaika: 11.9.2016.

Tulokset: Sahakoskesta ei saatu havaintoja sen vanhimmasta tiedetystä (1700 luku – 1800 luvun alkupuoli) mylly- ja sahatoimintavaiheesta. Yläkosken uoman kivikasa saattaa olla jääne puretusta rakennuksesta. Kosken keskiosan rantavedestä havaittiin lohkokivinen rakenne. Näiden uomassa olevien rakenteiden ikää tai funktiota ei inventoinnin yhteydessä pystytty selvittämään. Uomassa tuskin on jäljellä tai erotettavissa rakenteita joita voidaan yhdistää vanhaan saha-myllytoimintaan. Sahakoskea on rakennettu moneen kertaan 1800-l lopulla ja 1900-luvulla.

Selityksiä: Koordinaatit ja kartat ovat ETRS-TM35FIN koordinaatistossa (Eu-ref). Kartat ovat Maanmittauslaitoksen maastotietokannasta 9/2017, ellei toisin mainittu. Muinaisjäännösrekisterin tiedot on tarkastettu 9/2017. Valokuvia ei ole talletettu mihinkään viralliseen arkistoon eikä niillä ole mitään kookoelmattunusta. Valokuvat ovat digitaalisia ja ne ovat tallessa Mikroliitti Oy:n serverillä. Kuvat: T. Tiainen.

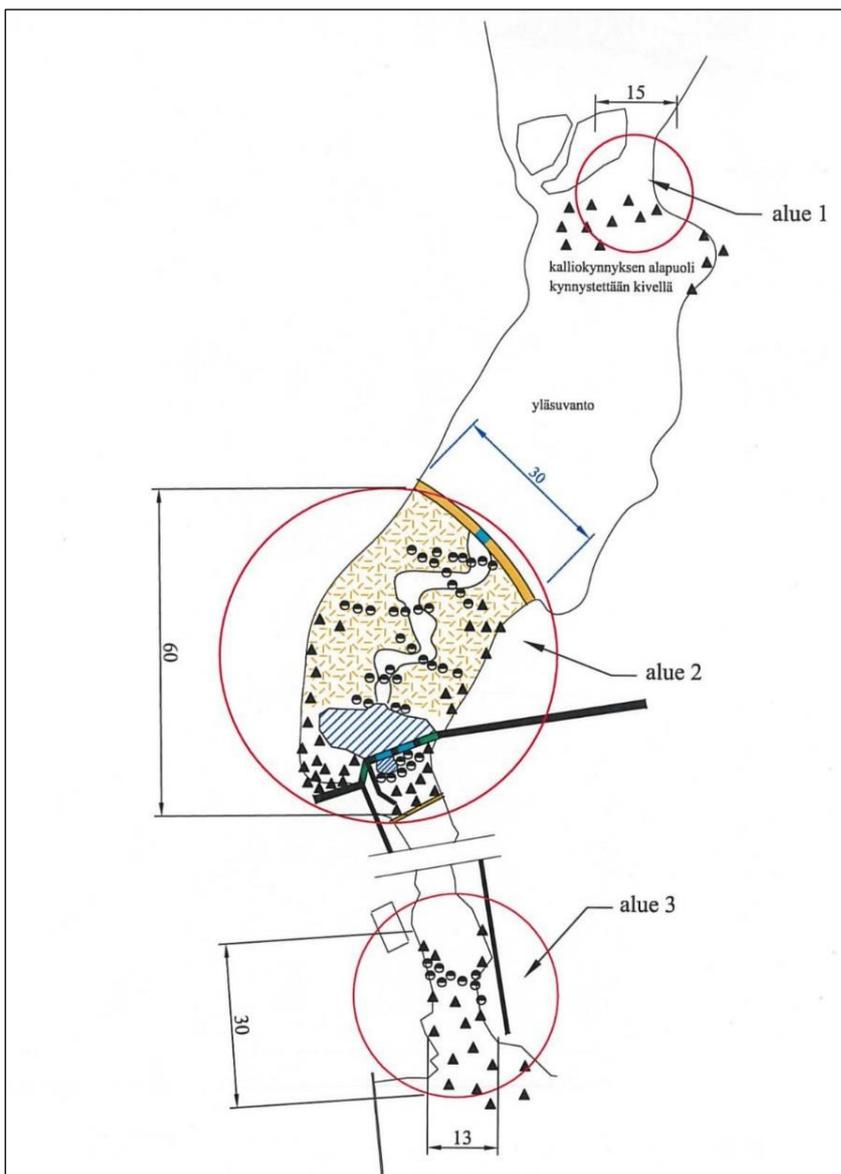

Tutkimusalue on vihreän ympyrän sisällä kartan luoteislaidassa.

Yleiskartat

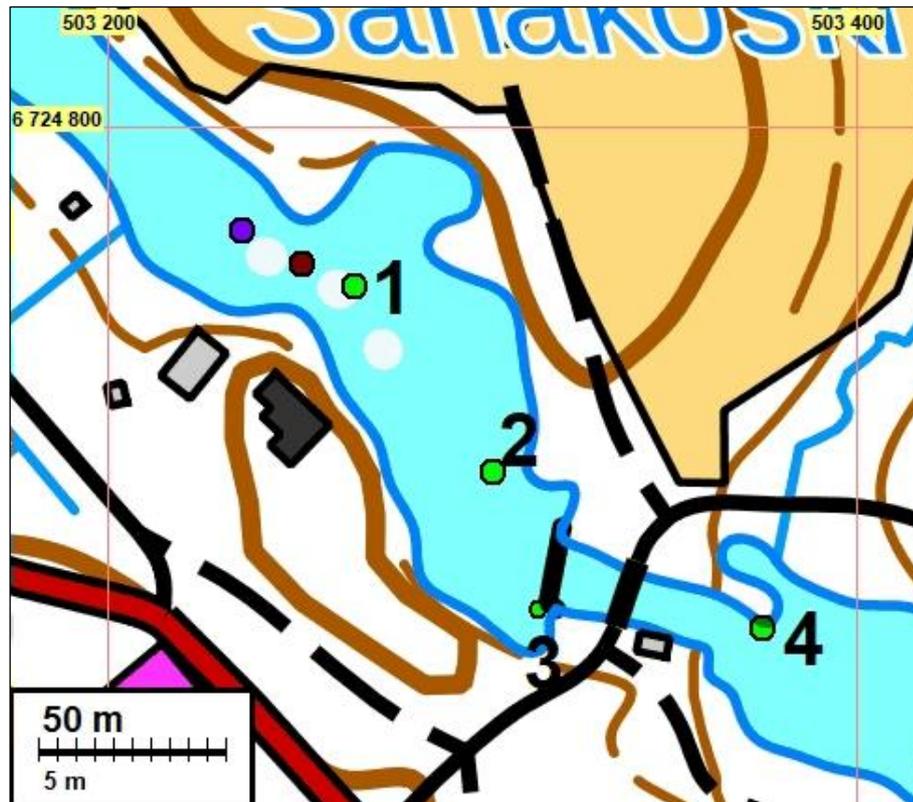

Tutkimusalue on vihreän ympyrän sisällä, Sipolanjoen varrella, kartan pohjoispuoliskolla.

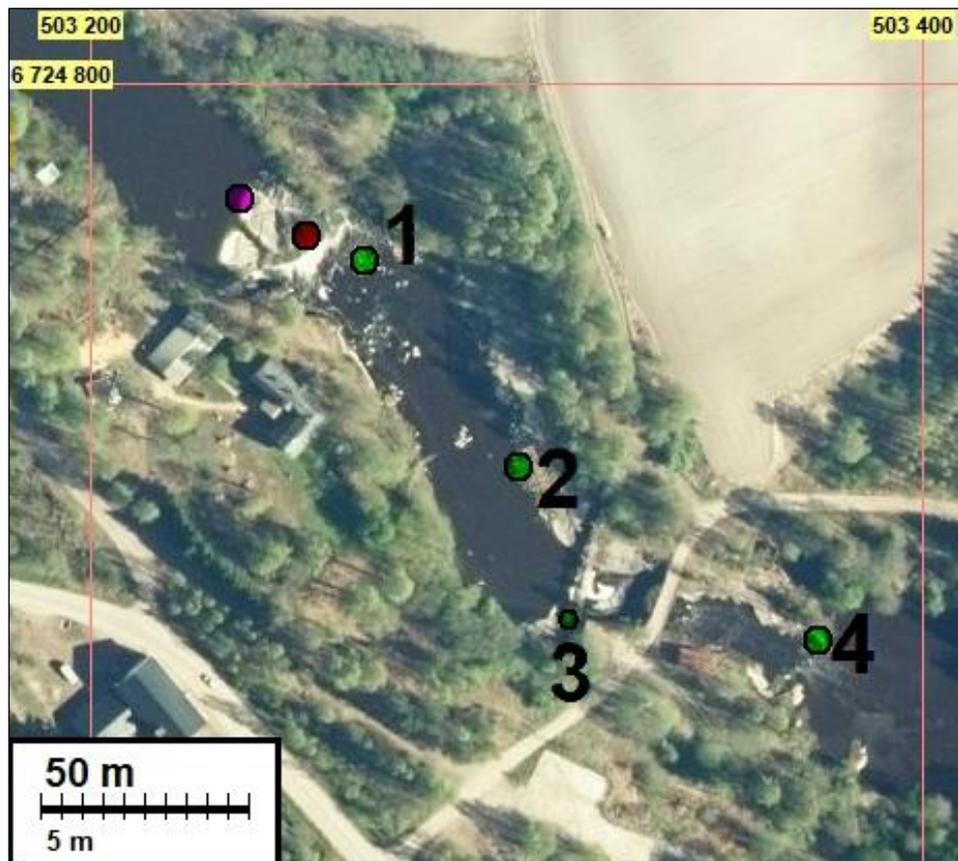

Tilaaajalta saatu suunnitelma-kartta, johon on merkattu kolme inventoitavaa aluetta punaisin ympyröin. Kartta ei ole pohjoissuuntaisesti: kartan yläosa osoittaa luoteeseen.

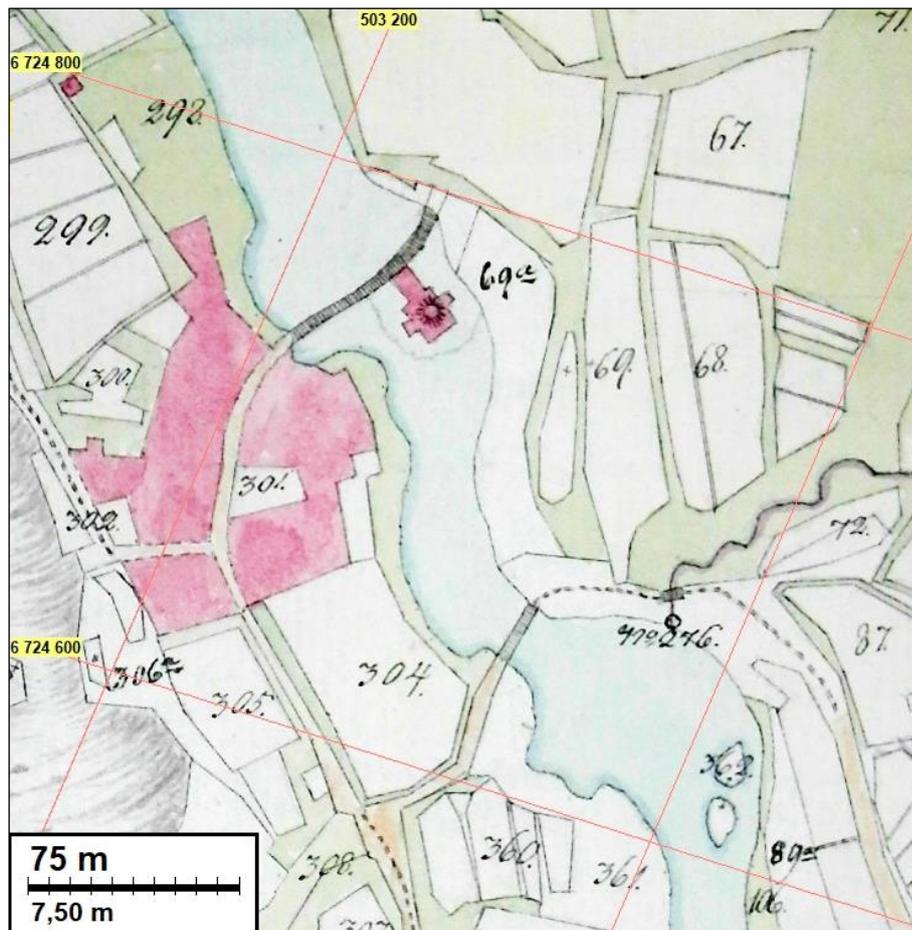
Kalatiehankkeen rakennustyöt kohdistuvat vain uoman pohjaan, jota kunnostetaan.

Vihreät pallot osoittavat inventointihavaintojen paikat: 1 kivinen "saari" koskessa (alue 1). 2 lohkokivirakenne (alue 2). 3 lohkokivi- ja betonirakenne (alue 2). 4 betonilaatta (alue 3). Kosken luoteisosan vaalean punainen pallo osoittaa muinaisjäännösrekisterin mukaisen mahdollisen muinaisjäännöksen, punainen pallo osoittaa vuoden 1837 kartan perusteella paikannetun sahan/myllyn paikan. Peruskarttaotteen rantaviiva ei vastaa todellisuutta, ilmakuvausta alueesta saa todenmukaisemman kuvan.

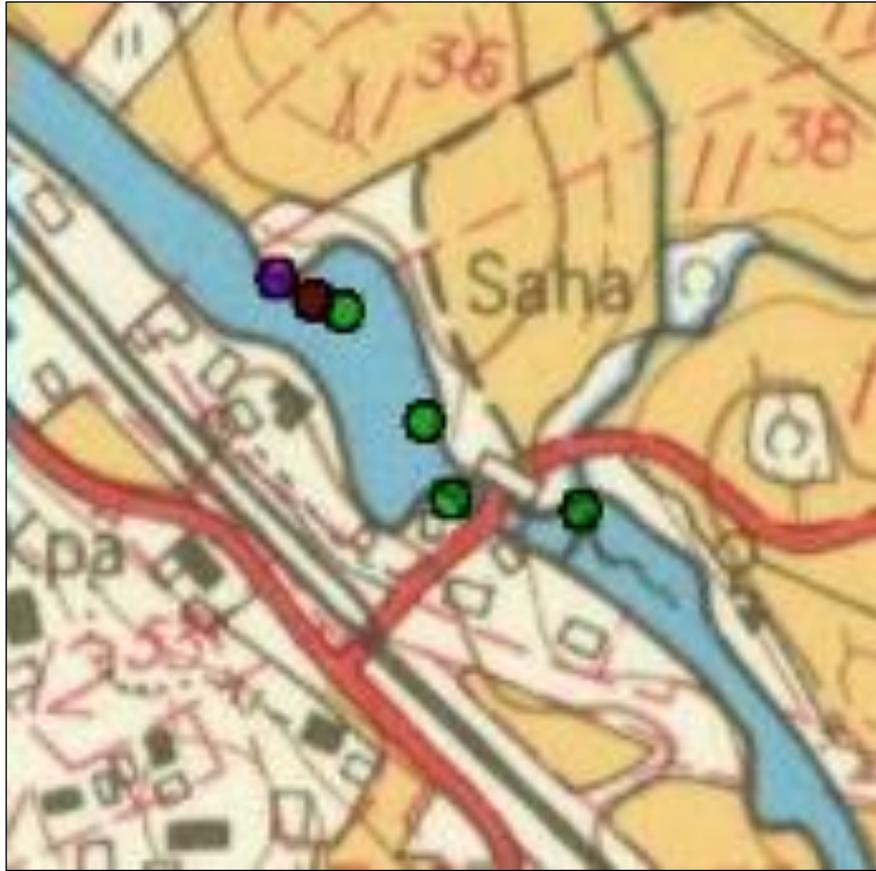
Vanhoja karttoja

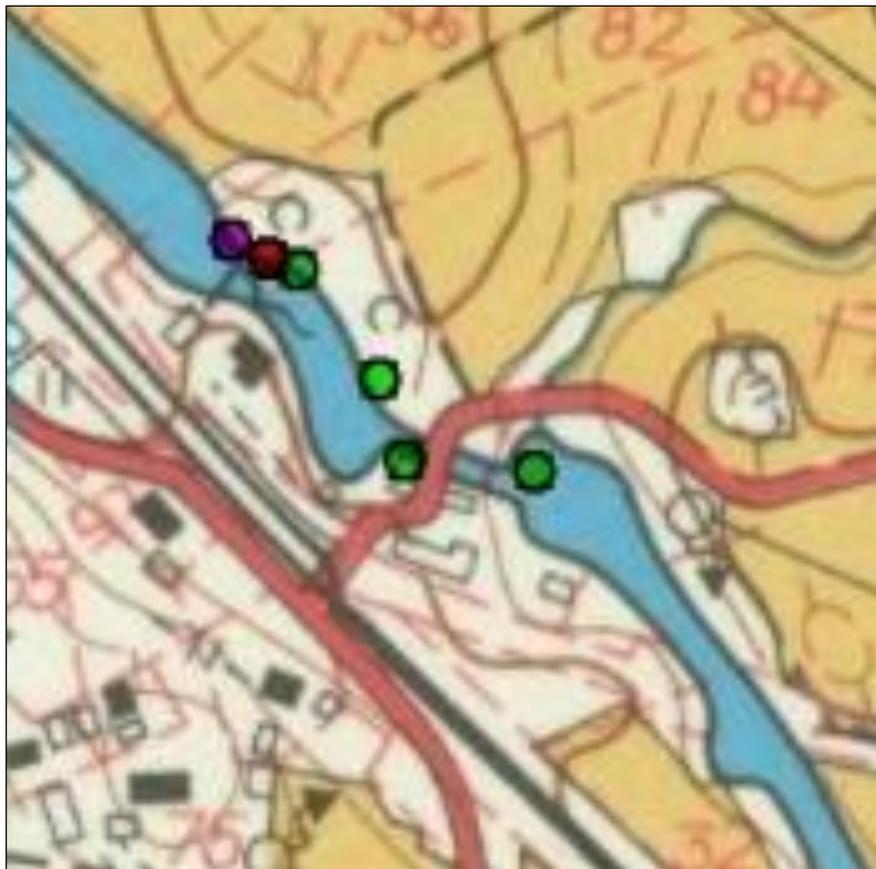
Ote vuoden 1837 kartasta (Krogius). Kartan mukaan koskessa sijainnut saha/mylly paikantuu nykyiseen yläkoskeen, kalliokynnyksen kohdalle.

Vasemmalla ote pitäjänkartasta (v. 1843), oikealla ote senaatinkartasta (v. 1885). Molemmat kartat ovat pienimittakaavaisia, eikä niiden perusteella voi Sahakosken myllyjen ja sahojen tarkasta sijainnista sanoa mitään varmaa. Kartoille on myöhemmin piirretty päälle rautatie.

Yllä ote vuoden 1968 peruskartasta, alla vuoden 1983 peruskartasta. Karttoihin on merkattu samat kohteet kuin edellä olleisiin nykyiseen peruskarttaan ja ilmapokuvaan.

Lähtötiedot

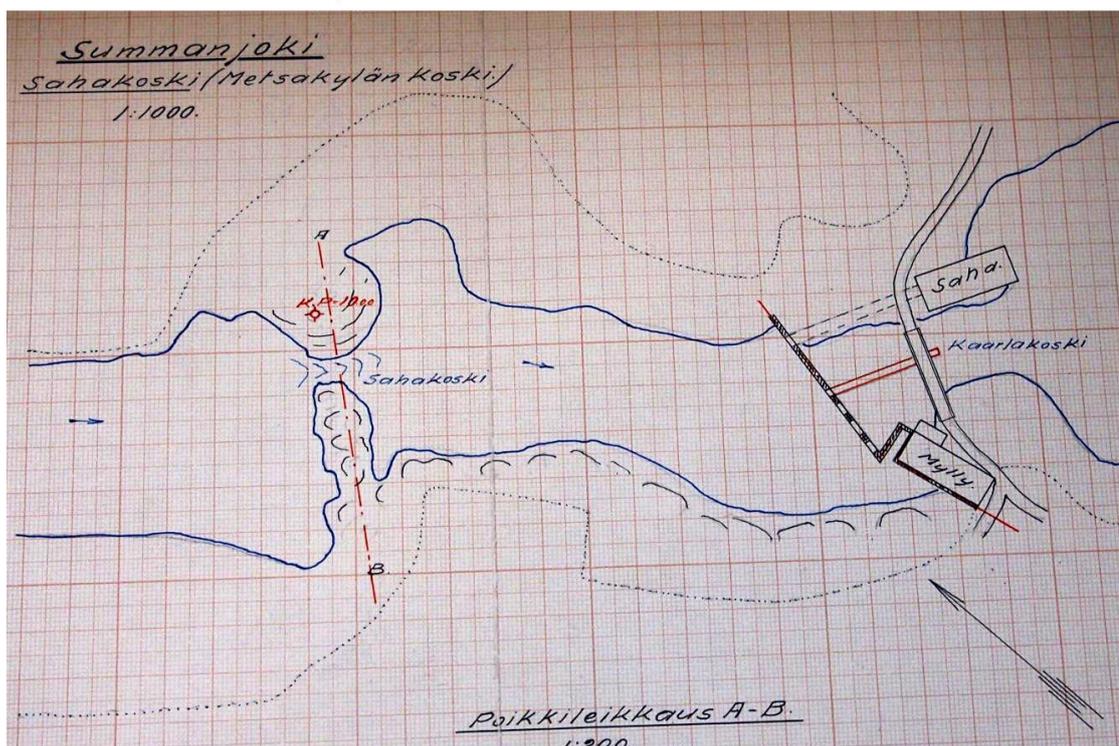
Haminan Metsäkylän Sahakoskeen on suunnitteilla kalatie, minkä johdosta hankkeen toteuttaja Kaakkois-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus (ELY-keskus) pyysi asiasta Museoviraston lausuntoa. Museoviraston lausunnossa (23.3.2016 MV/22/05.03.00/2015) hankealueella edellytettiin tehtäväksi arkeologinen tarkkuusinventointi. Kaakkois-Suomen ELY-keskus tilasi Museoviraston lausunnossaan edellyttämän Sahakosken tarkkuusinventoinnin Mikroliitti Oy:ltä sillä poikkeuksella, että tarkkuusinventointiin ei sisällynyt kuivalla maalla sijaitsevien rakenteiden eikä myöskään nykyisen padon dokumentoiminen. Myöskään kosken itärannalla sijaitsevasta puukehikosta ei tarvinnut Museoviraston lausunnosta poiketen ottaa näytettä dendrokronologista ajoitusta varten, koska puukehikko ei sijoitu toimenpidealueelle.

Päätarkoituksena oli nyt selvittää onko uomassa jäännöksiä alueen vanhimmasta mylly- ja sahatoiminnasta – onko uomassa kiinteää muinaisjäännöstä. Tarkkuusinventoinnin suorittivat Mikroliitti Oy:n Teemu Tiainen ja Juuso Koskinen 11.9.2017.

Seuraava kappale on ote Metsäkylän Sahakosken kalatiesuunnitelmasta:

”Metsäkylän Sahakosken alueella on toiminut useita sahalaaitoksia vuodesta 1730 lähtien, jolloin kylään perustettiin ensimmäinen saha kalliokynnyksen kohdalle. Lisäksi Sahakosken rannalla on toiminut kaksi kyläläisten yhteistä jauhomyllyä. Vuonna 1891 kyläläiset vuokrasivat Sahakosken vesioikeuden ja kosken maa-alueet 50 vuodeksi eteenpäin. Vuokrasopimuksen jälkeen Sahakoskeen rakennettiin uusi saha, jonka lupa perustui Viipurin läänin kuvernöörin 27.2.1895 antamaan päätökseen. Sahakoskessa toimineet laitokset kuitenkin tuhoutuivat perinpohjaisesti vuonna 1922, jonka jälkeen ne rakennettiin uudelleen nykyiselle paikalle. Kyläläisten ja sahan omistajan Vihtori Yrjösen erimielisyyksien takia Sahakoskella pidettiin katselmus vuonna 1928 ja vesivoimalaitokselle annettiin uusi lupa Viipurin läänin maaherran 6.6.1930 päivätyllä päätöksellä (liite 2). Lupaehtojen mukaan Sahakosken padossa tulee olla kaksi tulva-aukkoa, tukinuittoaukko sekä veden johtamista varten aukot myllyä ja saha-laitosta varten (kuva 4). Sahalaitokselle vesi on johdettu maan alle kaivettua ja betoniseinin vahvistettua tunnelia pitkin. Tunneli on edelleen käyttökunnossa”

Kuva 4, Kalatiesuunnitelmasta. Vuoden 1928 suunnitelmassa esitetty Sahakosken padon rakenne ja sijainti.

Johanna Enqvist paikallisti Sahakosken sahamyllyt vuoden 2006 inventoinnissa, mutta ei ilmeisesti tarkastanut tuolloin paikkaa maastossa. Nykyisin vanhan sahan paikka on muinaisjään-
nösrekisterissä pistekohteena nimellä *Sahakoski* (mj-rek 1000018583) ja sen suojelustatus on ”mahdollinen muinaisjäänös” (mitä ei suojella muinaismuistolaillla).

Tarkkuusinventoinnin valmisteluvaiheessa Sahakoskesta ja koskessa sijainneista tuotantolaitoksista etsittiin vanhaa kartta- ja asiakirjamateriaalia Kansallisarkistosta (sisältäen Mikkelin maakunta-arkiston). Uutta asiakirjamateriaalia (muuta kuin Kalatiesuunnitelmassa jo mainittua ja esitettyä) koskesta sekä sen sahoista ja myllyistä ei onnistuttu löytämään. Vanhin löydetty kartta, mihin koskessa toimineita tuotantorakennuksia on merkattu, on vuodelta 1837 (Krogius, kartta perustuu vuosien 1831 ja 1835 mittauksiin). Tähän karttaan kosken yläjuoksuun on merkattu nimeämätön rakennus (saha tai mylly). Arviolta viiden metrin tarkkuudella asemoidun vanhan kartan perusteella koskessa sijainnut rakennus sijoittuu muinaisjäänösrekisteriin merkattua pistemäisestä paikkatiedosta noin 19 metriä itäkaakkoon, aivan kalliokynnyksen kosken juureen. Saman kartan perusteella mainitun rakennuksen yläjuoksun puolella on kulkenut silta kosken yli. Karttaan merkattu toinen silta kulkee kosken alajuoksulla, nykyisen sillan kohdalla. Kyseiseen karttaan ei koskeen ole merkattu kahden sillan ja myllyn/sahan lisäksi muita rakenteita.

Vuoden 1843 pitäjänkartta on mittakaavaltaan varsin pieni, eikä sen perusteella Sahakoskessa sijainneesta sahasta/myllystä ei voi sanoa mitään varmaa. Karttaan on paikalle kuitenkin merkattu teksti ”*Metsäkylänsaha*”. Pitäjänkarttaan on piirretty myöhemmin junarata (ns. Haminan rata välillä Inkeroinen-Hamina), joka Sahakosken kohdalla kulkee joen länsirantaa. Rata on rakennettu vuonna 1899.

Myös vuoden 1885 mittauksiin perustuvan senaatinkartan mittakaava on pieni. Lisäksi kartan mittasuhteet ja tarkkuus ovat sellaisella tasolla, ettei siinä esiintyvien yksityiskohtien tarkka asemoiminen nykypöydälle onnistu. Senaatinkarttaan Sahakosken ylitse meneväksi on merkattu vain yksi silta (vertaa v. 1837 kartan kaksi siltaa), jonka kohdalla on merkattu kaksi myllyä. Kyseiseen karttaan on pitäjänkartan tavoin piirretty jälkikäteen Haminan rata.

Vuosien 1968 ja 1983 peruskartoilla Sahakosken alue pysyy kutakuinkin samanlaisena. Kosken ylittää ainoastaan yksi tie (sama kuin nykyinen tie). Vuoden 1983 kartalla uoman keskiosan itäranta näyttää kapeampana kuin vuoden 1968 kartalla. Lisäksi vuoden 1968 karttaan kosken koillispuolelle on merkattu teksti ”*Saha*”, mutta rakennuksia tekstin yhteydessä ei ole.

Maastotutkimus ja havainnot

Tarkkuusinventoitava alue koostui kolmesta erillisestä alueesta (kartta sivulla 3). Ennakkotietojen mukaan Sahakosken vedenpinta laskee normaalisti kesäisin niin matalaksi ja virtaus vähäiseksi, että inventoitavan alueen uomat pystyy pääosin kahlaamaan läpi ja uoman pohjaa voi havainnoida. Tarkkuusinventointi oli tarkoitus tehdä tällaisena matalanveden aikana, jolloin ”normaaleissa” olosuhteissa vedenpinnan alapuolelle jäivät rakenteet olisi mahdollista havaita ja mitata. Paikalla käytiin 11.8. ja 19.8. Näiden käyntien aikaan vedenpinta oli varsin korkealla ja virtaus kova, sekä vesi sameaa, niin että kenttätöihin ei tuolloin ryhdytty. Parempien havainnointiolosuhteiden odottamisesta luovuttiin ja maastotyöt tehtiin lopulta 11.9. vaikka vedenpinta oli sateista johtuen myös tuolloin korkealla ja koskessa oli verrattain kova virtaus, mistä syystä kosken vesi oli sameaa. Uomassa ei pystytty kahlaamaan metriä kauemmas rannasta – eikä samean veden läpi olisi mitään nähty vaikka olisi pystytty. Näistä syistä johtuen havaintomahdollisuudet tarkkuusinventoinnin aikana olivat vain välttävät.

Alue 1

Yläjuoksulla sijaitseva inventoitava alue oli halkaisijaltaan 15 metriä ja se sijoittui kosken yläjuoksulla olevan kalliokynnyksen koillisosaan, alajuoksun puolelle. Vanhimman aluetta kuvaavan karttamateriaalin perusteella Sahakosken saha/mylly olisi sijainnut juuri kyseisellä kohtaa.

Kalliokynnyksen alapuolella, paikassa johon kalliokynnykseltä laskevat vedet osuvat, on kivenlohkareista muodostunut "saari" (noin N 6724757 E 503266), jonka koko on noin 8 x 5 m. Tätä saarta tarkasteltiin rannalta käsin: suurimmat vedenpinnalle näkyvät kivet ovat mitä ilmeisemmin olleet virtaavassa vedessä pitkään, koska ne ovat pyörityneitä. Osa kivistä on puolestaan varsin kulmikkaita, joten ne tuskin ovat kosken "alkuperäisiä" kiviä. Kivistä ei muodostu rakennetta, vaan ne vaikuttavat olevan paikoillaan sattumanvaraisesti. Kyseessä voi olla vuoden 1837 kartalla kuvatun mylly/saharakennuksen purkukasa. Kasassa olevat kivet on mahdollisesti heitetty yläkoskesta, eli kalliokynnyksen päältä alavirtaan, kun paikalla ollut rakennus on purettu ja virta on vapautettu.

Yllä: koskessa sijaitsevan kalliokynnyksen alapuolella sijaitseva kivikko. Etelään.

Vasen. Kuva otettu keskimmäisen inventointialueen pohjoislaidalta: joessa näkyvä koski on kalliokynnyksen reuna. Luoteeseen. Oikea: kuvassa kalliokynnyksen päällä virtaava koskiosuus. Kaakkoon.

Alue 2

Inventoitavan uoman keskiosan pituus kosken suuntaisesti on 60 m. Alue jää pieneltä osaltaan sillan länsipuolella olevan patorakenteen itäpuolelle. Inventoinnin aikana tällä osuudella oli voimakas virtaus. Tällä kohtaa uoman eteläosasta, lähellä patoa vedenpinnan päällä, näkyy betonia ja rautaa – kyseessä on suurella todennäköisyydellä patoon liittyneitä romahtaneita rakenteita. Padon länsipuolella virta on miltei seisova. Padon länsipuolella, patorakenteiden eteläpuolella, vesirajan tuntumassa on lohkokivisiä ja betonisia osin romahtaneita rakenteita (N 6724670 E 503315 ja N 6724670 E 503315). Nämä rakenteet liittyvät selkeästi paikalla olevaan patoon.

Vasen: keskikosken eteläosaa, sillan ja padon välinen osuus. Kuvan vasemmassa laidassa, vedenpinnan yläpuolella näkyy hieman betonia ja rautaa. Kuvattu sillalta kohti länttä. *Oikea:* padon eteläkulman osin sortuneita rakenteita. Länteen.

Vasen: Juuso Koskinen mittaa padon eteläosan osin sortuneita rakenteita. Pohjoiseen. *Oikea:* kosken svanto padon länsipuolella. Luoteeseen.

Keskimmäisen inventointialueen pohjoisosassa, kosken koillisrannalla, sijaitsee lohkokivinen rakenne (N 6724707 E 503303). Rakenne sijoittuu vesirajaan, kooltaan se on noin 3 x 1,6 metriä. Rakenteen muoto on suorakulmainen, kuitenkin sillä poikkeuksella, että sen virran puoleisin kulma (lounaiskulma) on pyöristetty. Alimmassa kivikerrassa on rautaisia kiinnitystappeja. Alimman kivikerran päällä on toinen kivikerta, jonka itäosa on rauennut. Rakenteesta kohti patoa, eli itää-kaakkoa, rantakalliolla on hajanaisesti useita lohkokiviä noin 18 metrin matkalla.

Mikään vanha kartta-aineisto ei suoraan selitä havaitun rakenteen funktiota. Edelleen pystyssä olevan patorakenteen eteläpuolella on myös lohkokivisiä rakenteita, jotka vaikuttavat jossain

määrin samankaltaisilta kuin edellä kuvattu rakenne. Vanhimman Sahakoskea kuvaavan kartan perusteella 1800-luvun sahat/myllyt ovat sijainneet havaitusta rakenteesta kohti yläjuoksua. Näiden perusteella päätellen vesirajasta havaitut rakenteet eivät kuulu kosken vanhimpaan rakennuskantaan, mutta hatarahkon päättelyn vuoksi kyseiset rakenteet on kuitenkin syytä jättää ajoittamattomiksi.

Yllä: keskimmäisen inventoitavan alueen pohjoisosasta, kosken koillisrannalla sijaitseva lohkokivinen rakenne. Kuvan taustalla näkyy pato. Kaakkoon.

Vasen: sama rakenne kuvattu suoraan ylhäältä, kuvan yläosa on kohti etelää. *Oikea:* kuvan oikeassa alalaidassa näkyy rantakalliolla olevia irrallisia lohkokiviä, taustalla näkyy pato. Kaakkoon

Alue 3

Sahakosken alaosassa tarkkuusinventoitavaa aluetta oli noin 30 metrin matkalla, mikä sijoittui kokonaisuudessaan kosken ylittävän sillan alajuoksun puolelle, eli sillasta itäkaakkoon. Tilaajalta saadun tiedon mukaan kosken alaosa on kunnostettu koneellisesti vuonna 1999. Alakosken alueella ei tehty havaintoja rakenteista. Kosken pohjoisrannalla, kuivan maan puolella, on kosken suuntainen noin 19 m pitkä lohkokivistä tehty pengerrys. Pengerrys jatkuu samansuuntai-

senä betonimuurina noin 10 m, ennen loppumistaan vesirajaan. Vesirajassa makaa sijoiltaan sortuneena noin 1,2 x 3 m kokoinen betonilaatta (N 6724665 E 503375), mikä aivan ilmeisesti on romahtanut sijoilleen sen vieressä olleesta betonirakenteesta. Alakosken etelärannan länsiosassa sijaitsee rakennus, muilta osin eteläranta on kalliota ja kosteaa ruovikkoa.

Vasen: alakosken alue, kuvattu sillan eteläpäästä kohti itää. Oikea: alakosken koillisosaa, jossa myös vesirajassa makaava betonilaatta. Itään.

Vasen: Alakosken kalliosta pohjoisranta. Kuvan alalaidassa näkyy betonilaatan kulma ja kuvan oikeassa laidassa betoni-kivipengerrys. Länteen. Oikea: alakosken kaakkoisosaa, missä ei havaittu rakenteita. Länteen

Tulos

Sahakosken tarkkuusinventaoinnissa ei havaittu merkkejä kosken vanhimmasta, 1700-luvun ja 1800-luvun alkupuoliskon saha- tai myllytoiminnasta. Sellaiseen saattaa kuitenkin viitata yläjuoksun kalliokynnyksen alla oleva kivinen saareke, joka voisi ehkä olla syntynyt vuoden 1837 karttaan merkätyn rakennuksen purkamisjätteestä. Sen todentaminen voi kuitenkin olla vaikeaa ellei mahdotonta.

Sahakosken keskiosasta havaittiin lohkokivinen rakenne, jonka iästä tai funktiosta ei tullut selkeyttä vanhaa kartta-aineistoa tarkastelemalla eikä inventointihavaintojen perusteella.

Sahakoskea on rakennettu, purettu ja muokattu useaan kertaan 1800-luvun lopulla ja 1900-luvulla, vieläpä varsin voimaperäisesti. Alueen vanhimman mylly- ja sahatoiminnan jälkien ja

rakenteiden jäännösten - jos niitä on säilynyt – erottaminen myöhemmästä toiminnasta on lähes mahdotonta. Ehdotan, että Sahakosken uomaa, rantoja ja aluetta laajemmin, ei pidettäisi muinaisjäännöksenä (ei edes mahdollisena) vaan muuna kulttuuriperintökohteena (kaavan S-merkintä). Sen perusteltu rajaaminen vaatisi laajemman inventoinnin, joka käsittäisi uoman lisäksi ranta- alueet varsin etäälle uomasta. Tässä vaiheessa paikka säilyisi ns. pistekohteena.

25.9.2017

Teemu Tiainen

Lähteet

Painetut lähteet:

Metsäkylän Sahakosken kalatiesuunnitelma. Kaakkois-Suomen Elinkeino- liikenne- ja ympäristökeskus 30.3.2015
 Peruskartta 3042 02 Reitkalli. Maanmittaushallitus 1968.
 Peruskartta 3042 02 Reitkalli. Maanmittaushallitus 1983.

Painamattomat lähteet:

Enqvist 2006: Hamina. Osa II. Historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointi 4.-15.9.2006. Museovirasto, rakennushistorian osasto.
 Geograf Karta öfver Weckelaks Socken belägen ute Kymmene härad af Wiborgs län 1843.
 Krogus 1837: Charta Delen öfver Skogsby Samfällighets Åkrar och endet Ängar i Weckelax Socken. Kymmene Härad och Wiborgs Län. (Kartta perustuu C.F.Lindhin mittauksiin vuosilta 1831 ja 1835).
 Senaatinkartta. Karttalehti XI 40. Vuoden 1885 mittaus.